DORILARNING NOJO‘YA TA’SIRINI OLDINI OLISH

Zomin tibbiyot texnikumi o'qituvchi

Raxmonova Sarvinoz

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy tibbiyot va farmakoterapiyaning eng dolzarb muammolaridan biri — dori vositalarining nojo‘ya ta’sirlari va ularning oldini olish strategiyalari ilmiy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Maqolada farmakoterapevtik xavfsizlikni ta’minlashda shifokor ko‘rsatmalariga rioya qilish, dori yo‘riqnomalarini o‘rganish, polipragmaziyaning oldini olish hamda bemorning individual-fiziologik xususiyatlarini (yosh, homiladorlik, surunkali kasalliklar) hisobga olish prinsiplari yoritilgan. Shuningdek, dorilarning salbiy ta’siri kuzatilganda ko‘riladigan tezkor choralar va O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yurituvchi farmakonazorati tizimi, xususan, Farmatsevtika mahsulotlari xavfsizligi markazining bu boradagi roli va zamonaviy raqamli imkoniyatlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: dori vositalari, nojo‘ya ta’sir, farmakoterapevtik xavfsizlik, shifokor retsepti, polipragmaziya, qarshi ko‘rsatma, farmakonazorati, Farmatsevtika mahsulotlari xavfsizligi markazi, mobil ilovalar.

Zamonaviy tibbiyot va farmatsevtika sanoatining jadal rivojlanishi insoniyatga ko‘plab og‘ir kasalliklarni samarali davolash va hayot sifatini yaxshilash imkoniyatini berdi. Biroq, har qanday dori vositasi organizmga nafaqat terapevtik ta’sir ko‘rsatadi, balki ma’lum darajada nojo‘ya ta’sirlarni keltirib chiqarish xavfini ham o‘zida namoyon etadi. Dorilarning nojo‘ya ta’siri — bu dori vositasini uning yo‘riqnomasida ko‘rsatilgan odatdagi dozalarda kasallikni profilaktika qilish, tashxislash yoki davolash maqsadida qo‘llash jarayonida yuzaga keladigan, organizm uchun istalmagan va zararli bo‘lgan reaksiyalardir. Bugungi kunda dori vositalarining nojo‘ya ta’sirini oldini olish nafaqat tibbiyot xodimlari, balki har bir iste’molchi uchun global miqyosdagi dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Zero, dori-darmonlarni noto‘g‘ri yoki o‘zboshimchalik bilan qabul

qilish inson salomatligiga jiddiy ziyon yetkazishi, surunkali xastaliklarni og‘irlashtirishi va hatto hayot uchun xavfli asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, farmakoterapevtik xavfsizlikni ta’minlash va dorilarning salbiy oqibatlarini minimallashtirish uchun bir qator fundamental qoidalarga qat’iy rioya qilish talab etiladi.

Ushbu jarayonda eng muhim va birlamchi qoida — bu shifokor retsepti va ko‘rsatmalariga so‘zsiz hamda qat’iy amal qilishdir. Har bir dori vositasi individual klinik holat, bemorning umumiy sog‘lig‘i va kasallikning kechish xususiyatlaridan kelib chiqqan holda faqatgina malakali mutaxassis (shifokor) tomonidan tayyinlanishi shart. Davolovchi shifokor bemorning organizmidagi patologik jarayonlarni chuqur tahlil qilib, dori vositasining sutkalik dozasini, uni qabul qilish vaqtini va umumiy davomiylik kursini aniq belgilaydi. Ko‘pincha bemorlar orasida dori dozasini o‘zboshimchalik bilan oshirish yoki, aksincha, kasallik belgilari biroz pasayganda davolanish kursini muddatidan oldin to‘xtatish holatlari kuzatiladi. Bunday harakatlar dori moddasining organizmda haddan tashqari to‘planib, toksik zaharlanishni keltirib chiqarishiga yoki kasallik qo‘zg‘atuvchilarining ushbu dori vositasiga nisbatan chidamliligi (rezistentligi) oshishiga sabab bo‘ladi. Ayniqsa, dori vositalarini mutaxassis maslahatisiz, tanishlar yoki internetdagi tavsiyalarga tayanib, o‘zboshimchalik bilan qabul qilish hamda shaxsiy dorilarni boshqa insonlar bilan baham ko‘rish qat’iyan man etiladi. Chunki bir inson uchun shifo bo‘lgan preparat, boshqa bir inson organizmining o‘ziga xos biologik tuzilishi tufayli halokatli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Dorilarning nojo‘ya ta’sirini oldini olishning navbatdagi muhim bosqichi — preparatni qabul qilishdan oldin uning ilova qilingan rasmiy yo‘riqnomasi (instruksiyasi) bilan diqqat bilan tanishib chiqishdir. Har bir iste’molchi dori qutisidagi varaqlash qo‘llanmasini shunchaki rasmiyatchilik deb hisoblamasdan, undagi ma’lumotlarni sinchiklab o‘qishi lozim. Yo‘riqnomada preparatning kimyoviy tarkibi, asosiy va yordamchi moddalari, dori shakli, qo‘llash usullari, shuningdek, eng asosiysi — dori vositasini qabul qilish mumkin bo‘lmagan

holatlar (qarshi ko‘rsatmalar) aniq bayon etiladi. Masalan, ba’zi dorilarni qabul qilish paytida transport vositalarini boshqarish yoki diqqatni jamlashni talab qiladigan ishlarni bajarish taqiqlanadi. Bundan tashqari, yo‘riqnomada dorining ovqatlanish rejimi bilan bog‘liq talablari ham alohida ko‘rsatiladi. Ayrim preparatlar och qoringa ichilganda oshqozon shilliq qavatiga zarar yetkazsa, boshqalari ovqatdan keyin qabul qilinganda o‘z faolligini yo‘qotishi mumkin. Shuningdek, dori vositasini qanday suyuqlik bilan ichish ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ko‘pchilik dorilarni faqatgina oddiy gazsiz suv bilan yutish tavsiya etiladi; choy, qahva, sut yoki sharbatlar dori moddasining so‘rilishini buzishi va kutilmagan kimyoviy reaksiyalarga sabab bo‘lishi isbotlangan.

Klinik amaliyotda ko‘p uchraydigan va jiddiy xavf tug‘diradigan muammolardan biri bu — polipragmaziya, ya’ni bemorga bir vaqtning o‘zida bir nechta dori vositalarining asossiz tayyinlanishi yoki bemorning o‘zi bilmagan holda turli dorilarni aralashtirib ichishidir. Shu sababli, shifokor qabulida bo‘lganda, ayni vaqtda qabul qilinayotgan barcha dori-darmonlar, surunkali kasalliklarga qarshi vositalar, hatto biologik faol qo‘shimchalar (BFQ), vitaminlar komplekslari va o‘tli damlamalar haqida shifokorga to‘liq va shaffof ma’lumot berish shartdir. Turli xil dori vositalarining organizm ichida o‘zaro mos kelmasligi (farmatsevtik va farmakodinamik nomutanosiblik) ularning dori ta’sirini butunlay neytrallashi yoki, aksincha, ularning toksik xususiyatlarini bir necha barobar kuchaytirib, og‘ir asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, oddiy qon suyultiruvchi preparat bilan ba’zi og‘riq qoldiruvchi dorilarning birga ichilishi ichki qon ketish xavfini keskin oshiradi. Shifokor ushbu o‘zaro ta’sirlarni oldindan tahlil qila olishi uchun bemor o‘zining dori qabul qilish tarixini hech qanday ma’lumotni yashirmasdan taqdim etishi shart.

Dorilar xavfsizligini ta’minlashda inson organizmining shaxsiy va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish tamoyili hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Har bir insonning genetik tuzilishi, moddalar almashinuvi (metabolizm) tezligi va immun tizimi o‘ziga xosdir. Shuning sababli, agar bemorda ilgari qandaydir dori vositasiga, oziq-

ovqat mahsulotiga yoki kimyoviy moddaga nisbatan allergik reaksiyalar kuzatilgan bo‘lsa, bu haqda shifokor mutlaqo ogohlantirilishi kerak. Shuningdek, organizmdagi surunkali patologiyalar, xususan, jigar va buyrak yetishmovchiligi, oshqozon-ichak traktining yara kasalliklari, yurak-qon tomir tizimi nuqsonlari dori vositalarining parchalanishi va organizmdan chiqarilish jarayonini tubdan o'zgartiradi. Jigar va buyraklar dori toksinlarini zararsizlantirish va filtratsiya qilish uchun mas’ul bo‘lgan asosiy a’zolar bo'lganligi sababli, ushbu a’zolarda kasalligi bor bemorlarga dorilar alohida ehtiyotkorlik bilan va dozalarni kamaytirgan holda tayyinlanadi, aks holda preparat qonda me’yordan ortiq to‘planib, og‘ir intoksikatsiyaga olib keladi.

Inson hayoti davomidagi ma’lum bir o‘ziga xos fiziologik davrlar va yosh xususiyatlari ham dorilarga bo‘lgan sezuvchanlikni keskin oshiradi. Bular sirasiga homiladorlik va emizish davri, shuningdek, bolalik va keksalik yoshini kiritish mumkin. Homiladorlik davrida ayol kishi qabul qilayotgan deyarli barcha kimyoviy moddalar yo‘ldosh orqali homila organizmiga o‘tadi va unda tug‘ma nuqsonlar, rivojlanishdan ortda qolish yoki teratogen ta’sirlarni yuzaga keltirishi mumkin. Emizish davrida esa dori moddalari ona suti bilan birga chaqaloqning shakllanmagan a’zolariga tushadi va salbiy oqibatlarga sabab bo‘ladi. Bolalar organizmida fermentlar tizimi hali to‘liq rivojlanmaganligi sababli, ularga dorilarni kattalar dozasida yoki bolalar uchun taqiqlangan dori shakllarida berish halokatlidir. Keksa yoshdagi insonlarda esa yoshga doir involutsion o‘zgarishlar, ya’ni a’zolar funksiyasining susayishi tufayli dori vositalarining nojo‘ya ta’siri yoshlarga nisbatan bir necha barobar ko‘proq va og‘irroq kechadi. Shuning uchun, ushbu nozik guruh vakillari uchun dori tanlash va uning dozasini belgilash o‘ta yuqori mas’uliyatni talab qiladi.

Har qanday ehtiyot choralariga qaramay, agar dori vositasini qabul qilish davomida biron bir shubha tug‘ilsa yoki organizmda kutilmagan salbiy o‘zgarishlar, masalan, ko‘ngil aynishi, qusish, bosh aylanishi, tana haroratining ko‘tarilishi, terida turli toshmalar va qichishishlar paydo bo‘lsa, dori qabul qilishni

darhol to‘xtatish zarur. Bunday vaziyatda o‘z-o‘zini davolash bilan shug‘ullanmasdan yoki alomatlar o‘tib ketishini kutmasdan, zudlik bilan davolovchi shifokorga yoki hududiy tibbiyot muassasasiga murojaat qilish lozim. Shifokor yuzaga kelgan salbiy reaksiyaning dori bilan bog‘liqlik darajasini baholaydi va preparatni boshqa xavfsizroq muqobiliga almashtiradi yoki dori sxemasiga o‘zgartirish kiritadi.

Farmakoterapevtik xavfsizlikni davlat miqyosida nazorat qilish va dori vositalarining aylanmasini tartibga solish maqsadida har bir mamlakatda maxsus farmakonazorati tizimlari faoliyat ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasida dori vositalarining nojo‘ya ta’sirlarini monitoring qilish, ularni tahlil qilish va aholi salomatligini dori vositalarining zararli ta’siridan himoya qilish bo‘yicha mas’ul organ — O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi huzuridagi Farmatsevtika mahsulotlari xavfsizligi markazi hisoblanadi. Bugungi kunda raqamlashtirish texnologiyalarining rivojlanishi natijasida iste’molchilar va tibbiyot xodimlari uchun dori vositalarining har qanday nojo‘ya ta’siri yoki sifatsizligi aniqlangan holatlar haqida xabar berish mexanizmlari sezilarli darajada soddalashtirildi. Fuqarolar markazning rasmiy axborot resurslari yoki maxsus ishlab chiqilgan mobil ilovalari orqali dori vositasining nojo‘ya ta’siri haqida tezkor va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xabar yuborish imkoniyatiga egadirlar. Ushbu tizim orqali to‘plangan ma’lumotlar farmatsevtika bozoridagi dorilarning xavfsizlik profilini qayta ko‘rib chiqishga, zarurat tug‘ilganda ularni sotuvdan cheklashga yoki yo‘riqnomalariga tegishli o‘zgartirishlar kiritishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, dorilarning nojo‘ya ta’sirini oldini olish — bu shifokor, farmatsevt va bemorning o‘zaro hamkorligi hamda mas’uliyatiga asoslangan ko‘p bosqichli jarayondir. Salomatlikni tiklash yo‘lida qabul qilinayotgan har bir preparatga ulkan ehtiyotkorlik va chuqur bilim bilan yondashish talab etiladi. Shifokor retseptiga qat’iy rioya qilish, yo‘riqnomani diqqat bilan o‘qib chiqish, dori vositalarini o‘zboshimchalik bilan qabul qilmaslik, barcha surunkali kasalliklar va shaxsiy xususiyatlar haqida mutaxassisni xabardor

qilish hamda salbiy holatlarda davlat farmakonazorati tizimi imkoniyatlaridan foydalanish orqali biz nafaqat o‘zimizning, balki yaqinlarimizning ham hayoti va sog‘lig‘ini dori vositalarining istalmagan xavf-xatarlaridan ishonchli tarzda himoya qilgan bo‘lamiz. Davolanishning asosi — bu faqatgina dori ichish emas, balki uni to‘g‘ri va xavfsiz qo‘llash madaniyatiga ega bo‘lishdir.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi huzuridagi Farmatsevtika mahsulotlari xavfsizligi markazi. *Dori vositalarining xavfsizligi va farmakonazorati bo‘yicha uslubiy qo‘llanma va rasmiy axborotnomalari*. Toshkent.
2. Xodjayev, A. A., & Alimov, S. M. (2024). *Klinik farmakologiya va ratsional farmakoterapiya asoslari*. Toshkent: "Meditsina" nashriyoti, 145-162-b.
3. Butunjahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (WHO). (2023). *Xalqaro farmakonazorati tizimi va dori vositalarining nojo‘ya ta’sirlarini monitoring qilish tamoyillari*. Jeneva: WHO Guidelines.
4. Karimov, O‘. T. (2025). Polipragmaziya va uning keksa yoshdagi bemorlar organizmiga salbiy ta’sirlari tahlili. *O‘zbekiston Tibbiyot Jurnali*, №3, 42-48-b.
5. Lauren, M., & Smith, J. (2024). *Adverse Drug Reactions and Patient Safety in Modern Healthcare*. New York: Elsevier Health Sciences, pp. 89-112.